

לאור חילוקי הדעות נגשו הגר"י נויבירט ופרופ' אברהם להציג את השאלה בפני הגרש"ז. לאחר מספר פגישות עם הגרש"ז (שלצדד לא זכיתי להשתתף בהם) הורה הגרש"ז אויערבאך שיש לבצע את הניתוח של תיקון ראש הירך בשבת למרות חו"ד הרופאים שדחיית הניתוח לא מגדילה את התמותה. נימוקו העיקרי, כפי שמסר לי פרופ' אברהם, היה פשוט. כאשר נמצא לפנינו חולה שיש בו סכנה, והחולה או הרופא "מרגיש בהול" להקדים את הניתוח - יש לבצע את הניתוח בהקדם גם בשבת³⁶, ואפילו אם לדעת הרופאים אין חשש להגדלת הסכנה לחיי החולה עקב ההמתנה³⁷.

שער שני – סייג לחכמה

אוצר החכמה

הוצאת מוסד הרב קוק

שמעון בנו אותי: כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף טוב משתיקה. (אבות, פרק א, משנה יז)

פרק א' – כשם שאסור להתיר את האסור כך אסור לאסור את המותר

אוצר החכמה

הוצאת מוסד הרב קוק

כידוע, נחלקו גדולי עולם בדין סגירת מעגל חשמלי בשבת: החזון אי"ש סבר שיש איסור דאורייתא בסגירת מעגל חשמלי, והעושה זאת מתחייב באיסור חמור של תולדת בונה³⁸. לעומתו סבר הגרש"ז אויערבאך שאכן יש איסור תורה בהדלקת נורת להט³⁹. אך אם לא מדובר בהדלקת נורת

לדחות את הטיפול למחר בלי שום נזק. אבל מי שכבר היום בסכנת חיים ברורה, צריך לקבל את הטיפול הטוב ביותר בהקדם, בין אם מצבו ממשיך להדרדר, ובין שהתיצב או אפילו השתפר.

36. בעיקבות האמור למעלה כתב פרופ' אברהם בספרו "דיני הרופא בשבת ויום טוב" (הוצאת מכון שלזינגר, תשנ"ה), את סי' נו (עמ' 30) ד"ה בכל מקרה.

37. שבעות ספורים אחר כך התברר שבעצם אין הסכמה בין הרופאים על העדר סיכון ברחיית הניתוח. נמצאו מספר מאמרים רפואיים הטרענים שגם דחיית הניתוח בפחות מ-72 שעות עלולה להגדיל את התמותה. ראה:

Raunest J. et al., Zur Komplikationsinzidenz und Frühletalität bei der operativen Versorgung coxaler Femurfrakturen. Langenbecks Arch. Chir. 375(3): 156–160. 1990.

Bonnaire F. et al., I. Schenkelhalsfrakturen beim Erwachsenen: gelenkerhaltende Operationen. II. Die Bedeutung des Operationszeitpunkts und des Implantats für die Genese der aseptischen Hüftkopfnekrose. Unfallchirurg. 98(5): 259–264. 1995.

אולם פסק ההלכה של הגרש"ז להתיר את הניתוח בשבת ניתן למרות הנתונים הרפואיים שהובאו לפניו באותה שעה שדחיית הניתוח איננה מוסיפה סכנת חיים.

38. חזון אי"ש, או"ח, סי' נ' ס"ק ט.

39. שכן בהדלקת נורת להט או גוף חימום לוחט יש איסור תורה של מבעיר. ראה: אחיעזר, ח"ג, סי' ס. ע"ע החשמל בהלכה, איסוף ותימצות מקורות, חלק ב (מכון מדעי טכנולוגי לבעיות הלכה, ירושלים תשמ"א); אנציקלופדיה תלמודית, ערך "חשמל".

להט או גוף חימום אזי אין איסור בונה בסגירת מעגל חשמלי בשבת, ואין הבדל בין פתיחת כרוז מים בשבת לבין הפעלת מעגל חשמלי⁴⁰.

לפני כשלושים שנה נזדמנתי, עודני נער, לביתו של הגרש"ז זצ"ל בענין הלכתי. במהלך השיחה היטה הרב את הדברים לדין מכשירים חשמליים בשבת ושאלני: מה לענות לשואלים על שימוש במכשירים חשמליים מסויימים בשבת. מצד אחד, לדעתו, אין שום איסור להשתמש בהם, אולם מאידך, ציבור שאיננו בקי בשילוב של אלקטרוניקה ודקדוקי הלכה, לא יבין את ההבדל בין מכשירים מותרים למכשירים אסורים, ועלולה לצאת תקלה ח"ו⁴¹. על שאלתי, מדוע לא לאסור משום כך את השימוש במכשירים הללו, ענה הרב שפתרון כזה מנוגד, להלכה. שהרי "כשם שאין רשות להתיר את האסור כך אין רשות לאסור את המותר"⁴², ובדורנו אין לנו את הסמכות לגזור גזירות חדשות⁴³.

באותו יום לא השיב הרב תשובה לשאלתו. אולם במהלך השנים זכיתי ללמוד ממנו כמה דרכי תשובה: דרך השתיקה; דרך הוראה על פי סמכויות מיוחדות של "מרא דאתרא"; ודרך השימוש בשפת הסתרים של ההלכה.

שתיקה יכולה להיות פתרון לבעיה אותה הציג הרב זצ"ל. אין בה הטלת איסור שלא כדין על דברים מותרים, ואין בה סכנת בילבול בין מכשירים מותרים למכשירים אסורים. שהרי ללא הוראת היתר מפורשת, מנהג ישראל להחמיר בכל הנוגע למכשירים חשמליים בשבת. ושתיקה, שאיננה מספקת את הוראת ההיתר, איננה יוצרת סכנת בילבול כזה.

40. הגרש"ז אריערבאך, קובץ מאמרים בעניני חשמל בשבת (הוצאת מכון מדעי טכנולוגי לבעיות הלכה, ירושלים, תשל"ח), 59-79.

41. ראה סנהדרין ה, ב, בברייתא, "פעם אחת הלך רבי למקום אחד וראה בני אדם שמגבלים עיסותיהם בטומאה. אמר להם: מפני מה אתם מגבלים עיסותיכם בטומאה? אמרו לו: תלמיד אחד בא לכאן והורה לנו מי בצעים אינם מכשירים. והוא - מי ביצים דרש להו. ואינהו סברו מי בצעים קאמר. וטעו ... באותה שעה גזרו תלמיד אל יורה אלא אם כן נטל רשות מרבו." וברש"י שם: "וכי יהיב ליה רבו רשות, מידק דייק ביה שיהא לשונו פתוח ולא יטעו השומעין את דבריו."

42. ירושלמי, תרומות, סוף פרק ה, ה"ג; חגיגה ספ"א; סוטה פ"ח ה"ב, "אמר רבי לעזר: כשם שאסור לטהר את הטמא כך אסור לטמא את הטהור." וכ' הבית יוסף, יורה דעה, סימן קטו, אות ג ד"ה וה"ר פרץ, בשם הגהות מיימוניות (דפוס קושטנטינא הרס"ט על הרמב"ם, תשובות מיימוניות סי' טו): "דאמרינן בירושלמי כשם שאסור להתיר את האסור, כך אסור לאסור את המותר עכ"ל." וע"ע ירושלמי, עבודה זרה, פ"ב ה"ט, "לא ביש לי דאמרת על טהור טמא, אלא סופך לומר על טמא טהור", ובשו"ת בית יוסף, דיני כתובות, סי' ג, ד"ה כתב וז"ל, העתיק "לא באיש לי על דאמרת על מותר אסור וכו'" (ציון ירושלים, שם).

ע"ע בספר מעשה הגאונים (לרב נתן המכיר, בן זמנו של רש"י) מהד' אפשטיין, ברלין תרע"ע, סי' ז, עמ' 5: "ולדעתי כשם שאסור להתיר את האסור, כך אסור לאסור את המותר, שהתורה חסה על ממונם של ישראל. . . (הובא: י' תא שמע, מנהג אשכנז הקדמון, עמ' 81). וע"ע בידורי הגדול המיוחס לרבנו ניסים (תפילת יו"כ קטן): "... את אשר התרת אסרתי ..."

43. ראה: א' שטינברג, אנציקלופדיה הלכתית רפואית, נספח לערך "הפריה חרץ גופית", פרק ב - גזרות חז"ל וגזירות לאחר חתימת התלמוד. עמ' 152-158.

היו מקרים בהם השתמש הרב זצ"ל בפתרון השתיקה, כפי שניתן ללמוד מהדוגמאות הבאות.

פרק ב – בעייה אישית של רופא.

אזהרה 1234567

זמן מה אחר כך נזדמנתי שוב לביתו של מרן, וגם הפעם היטה הרב זצ"ל את השיחה לנושא הלכתי אחר. הוא סיפר על שאלה מענינת של רופא שומר מצוות. הרופא טיפל בדיירי מושב זקנים בשכונת עץ-חיים (אזור התחנה המרכזית של ירושלים היום). אותו רופא היה נקרא לעיתים קרובות בשבת לבדיקת חולים במוסד. הוא התלבט אם לנסוע ברכבו או ללכת רגלי, והחליט ללכת רגלי ולהמנע מנסיעה בשבת. על שאלת הרב מדוע איננו נוסע במכוניתו, הרי מדובר גם בחולים המוגדרים עפ"י ההלכה כחולים שיש בהם סכנה שהנסיעה עבורם מותרת בשבת, ענה הרופא שתי תשובות:

א. הוא מכיר את חוליו ומעריך שהעיכוב הקצר לא ירע את מצבם;

ב. אם יאלץ לנסוע בשבת לעיתים מזומנות הוא חושש שאיסורי שבת יהיו קלים בעיניו⁴⁴, וחובתו בעולמו כוללת גם שמירה על נשמתו שלו.

על שאלתי האם הערכת הרופא ש"הוא מכיר את חוליו והמתנה לא תזיק להם" יוצרת איסור נסיעה לבדוק את החולים שיש בהם סכנה, השיב הגרש"ז בשלילה. כלומר, עפ"י גדרי ההלכה, כל עוד לא בדק אותם הרופא, מוגדר העיכוב כסכנה, ולכן הנסיעה מותרת. לשאלה המתבקשת, האם רשאי הרופא להמנע מנסיעה (מחמת הטעם השני) וללכת רגלי, לא ענה לי אז הרב זצ"ל. הוא בחר בשתיקה.

ניתן אולי לשער⁴⁵ מה היתה תשובתו של הגרש"ז לאותו רופא. ועל כך בשער שלישי, פרק ב, להלן.

44. מדובר בחשש אמיחי. בשנת תש"ל, ימי מלחמת ההתשה, בהיותי רב צבאי של אוגדת השריון במערב סיני וחעלת סואץ, פגשתי בחייל בן משפחה דתית מקיבוץ בצפון הארץ. אותו חייל סיפר לי כיצד "הוריד את הכיפה": בנסיעתו המבצעית הראשונה בשבת, הגם שהיתה מותרת, היה משוכנע כי עוד מעט "ירדו עליו אבנים מן השמים". בנסיעתו המבצעית השנייה בשבת, כבר לא ציפה ל"אבנים מן השמים" אלא רק "להתהפכות הקומנדקר" בו נהג. בנסיעתו המבצעית השלישית בשבת כבר החל לעשן. הידיעה התיאורטית שפיקוח נפש דוחה שבת ונסיעה מבצעית מותרת - לא עמדה כנגד הרגשותיו הפנימיים שעברו מהפך קשה באותם הימים. מסתבר שזהו טעמו של הרמב"ם (הלכות שבת, פרק ב, הל' ג) בהסבר דברי הברייתא (יומא פד, ב; תוספתא שבת, טז, יב), שאין מחללין את השבת במקום פיקוח נפש "לא על ידי קטנים ולא על ידי נשים כדי שלא תהא השבת קלה בעיניהם, אלא ע"י גדולי ישראל וחכמיהם".

45. ראה: ידים, פרק ג, סוף משנה א.

פירק ג - כיבוי נורת להט בשבת (א)

לפני כחצי יובל שנים מצאתי בין דפי מסכת שבת של אבי מורי⁴⁶ פתק בזה הלשון:

הייתה עם הרב"ט ר' אברהם זלמן אויצרמאק כ"י אלה
תש"א, בצנן כיבוי חמץ בשבת;
"זה פסוקי הנה הצאתי למסקנה בצנן כיבוי חמץ בשבת
אף אני חושב מפרסם..."

כפי שהוסיף א"מ בעל פה, השאלה ששאל הגרש"ז היתה מדהימה בפשטותה: אכן הדלקת נורת להט יש בה איסור מבעיר מן התורה, משום שפעולת ההדלקה מזרימה חשמל דרך חוט מטונגסטן⁴⁷ שמתחמם במהירות עד כדי להט מאיר, ובכך נוצרת גחלת של מתכת אשר היוצר אותה חייב משום מבעיר מן התורה⁴⁸. לעומת זאת פעולת כיבוי של נורת חשמל, איננה כיבוי הלהט אלא הפסקת המשך החימום של חוט הלהט. עם הפסקת החימום החוט מתקרר ומפסיק לזהור. בכך שונה כיבוי נורת החשמל מכיבוי גחלת של מתכת במים המתואר בגמרא⁴⁹ וברמב"ם⁵⁰. בכיבוי חשמל לא מטבילים את חוט הלהט - גחלת המתכת - במים⁵¹ אלא רק מפסיקים את זרימת החשמל דרכו. מצב זה דומה להורדת עששיות לזהירות של מתכת מהאש ללא הטבלתם במים. משום כך, כפי שסיפר לאבי, הגיע הגרש"ז למסקנה הלכתית כבר לפני יותר מיובל שנים, אף שמטעמים ברורים חשש מפירסום מסקנתו ברכים, ולכן ביקש מא"מ להמנע מפרסום דעתו על כיבוי נורת חשמל בשבת.

הקושי למצוא איסור לכיבוי חשמל בשבת⁵², קיים כמובן רק לשיטתו של הרב זצ"ל, שאין איסור בונה וסותר בפעולת חיבור וניתוק של מעגל חשמלי. אולם לשיטת החזו"א יש איסור תורה של בונה בחיבור המעגל החשמלי, ואיסור סותר בניתוקו. מרן זצ"ל עמד על דעתו בתקיפות שאין הלכה כדעת החזון איש לגבי חיבור או ניתוק של מעגל חשמלי בשבת⁵³.

46. אבי מורי שליט"א זכה ליחס מיוחד מהגרש"ז שהתייעץ עמו בנושאים מדעיים, ואף הזכירו בקובץ מאמרים בענייני חשמל ושבת, (הוצאת מכון מדעי טכנולוגי לבעיות הלכה) עמ' 37, הערה 2; מנחת שלמה, סי' ט, עמ' סד.

47. מתכת נדירה, טמפרטורת התכה 3410°C , משמשת כפילמנט בנורות להט.

48. אחיעזר, ח"ג, סי' ס, וראה הע' 39 לעיל.

49. שבת מא, ב - מב, א; יומא לד, ב.

50. הלכות שבת, פרק יב, ה"ב.

51. עיין רמב"ן, שבת מב, א, "... שאין צירוף אלא במים" ואכמ"ל.

52. פרט, אולי, לאיסור טילטול מוקצה של המפסק. ראה: שש"כ (תשל"ט) יג, כח.

53. הע' 40 לעיל. בחורף תשמ"ב צעדתי ברחובות שערי חסד בירושלים לצידו של הגרש"ז. הוא חזר אז על קביעתו שאין איסור בונה בהפעלת מעגל חשמלי בשבת, "שכן כל גדולי תורה שלפני החזו"א לא הזכירו כלל החשש של בונה, ולכן יש להחשיב פתיחת מעגל חשמלי (שאינו כולל גוף חימום) לפעולה שאין בה איסור תורה", עכ"ל, ולכן בעת טיפול

ומשום כך הגיע למסקנתו ההלכתית. אף על פי כן, במשך עשרות שנים⁵⁴, שמר הגרש"ז בצנעה את מסקנתו בשאלת כיבוי החשמל, ולא פרסמה ברבים. גם כאן שתיקה רבת שנים מנעה את התקלות האפשריות מפרסום דברים ומסירתם למי שאינו בקי, מבלי להכשל בהטלת איסור על דברים המותרים.

פרק ד – הפריה חוץ גופית ("הפריית מבחנה")

מכת העקרות פוגעת בקרוב לחמישית מן הזוגות הנשואים בישראל. הטיפולים השונים מצליחים אצל כמחצית הזוגות הללו, ובסופו של דבר עדיין אין פתרון רפואי לכ-10% מהזוגות הנשואים⁵⁵. אחת הסיבות השכיחות לעקרות האשה קשורה בחסימה מכנית של החצוצרות שאינה מאפשרת הפריה טבעית והתקדמות הביצית המופרית אל הרחם. הגורמים לחסימה כזו הינם שונים, אך מקובל בעולם הרפואה שדלקת זיהומית בחלל האגן (סיבוך ידוע של הפלה מלאכותית ושל ניתוחים בחלל האגן) אחראית לחלק ניכר מן המקרים. עד לפני כעשרים שנה לא היה למעשה שום טיפול רפואי יעיל לבעיה. לפני קרוב לעשרים שנה פותחה טכנולוגיה חדשה שבאמצעותה ניתן לעקוף את החסימה: ביצוע הפריה הביצית מחוץ לגוף האשה (הפריה חוץ גופית - In-vitro fertilization) והשתלת העוברון (צבר התאים שהתפתח מן הביצית המופרית) ברחמה של האשה. להפעלת השיטה יש צורך להשרות ביוץ באמצעים פרמקולוגיים ולשאוב את הביציות הבשלות באמצעות מחט שאיבה. במקביל יש לקבל את זרע האב ולהכין אותו להפריה. בעקבות ההכנה המלאכותית מתבצעת ההפריה במעבדה ובסופו של התהליך מושתלים כמה עוברונים ברחמה של האשה. ניתן

בחולים צריך לנהוג על פי הדין. מאחר ולפסיקה זו יש משמעות לא רק לגבי חולים שיש בהם סכנה אלא גם לגבי חולים שאין בהם סכנה, הוספתי ושאלתי: כרופא, אם אטפל בחולים בבית חולים בבני ברק, כיצד יהא עלי לנהוג בשאלה זו שם, במקומו של החזון אי"ש? הגרש"ז חיך אז את חיוכו המיוחד וענה לי במילים הללו: "כשמדובר בבית חולים, גם בבני ברק אין הלכה כדעת החזון איש. אולם בבית (פרטי) גם בירושלים אנו מחמירין לכתחילה. מה שאין כן לגבי חולים, גם שאין בהם סכנה, צריך לנהוג על פי הדין". סמוך לחשובתו, פרסמתי את עיקרי דבריו באסיא לא-לב (תשמ"ב) עמ' 63, אך מטעמי זהירות, כדי למנוע תקלה ח"ו, ניסחתי בהסכמתו את הדברים כך: "... ולכן במקום צורך גדול הקרוב לפיקוח נפש יש להחשיב פתיחת מעגל חשמלי לפעולה שאין בה איסור תורה." היה ברור לנו שכל ת"ח יבין שכאשר יש אפילו רק ספק סכנה, אזי המצב מוגדר כפיקוח נפש. ולכן כל מה שאיננו פיקוח נפש, אלא רק "קרוב לפיקוח נפש", בעצם אין בו סכנה. וע"ע להלן, שער רביעי פרק ה.

54. רק כעבור שנים מצא הגרש"ז דרך נאותה לפרסם את הדברים, ראה: קובץ מאמרים בעניני חשמל ושבת, מאת הגאון רבי שלמה זלמן אויערבך (שליט"א) [זצ"ל], הוצאת מכון מדעי טכנולוגי לבעיות הלכה, ירושלים, תשל"ח, עמ' 89-90, וראה להלן שער רביעי, פרק ב.
55. איתן וברונו לוננפלד, המאבק בעקרות, מדע כה 2, 72-77. הנתונים בעמ' 75 שם, הם של זוגות שנשאו בשנת 1966 לאחר מעקב של עשר שנים. ב-1976, עשר שנים מאז הנישואין, 12.2% מהזוגות נשארו עדיין ללא ילדים.